

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قواعد فقہیہ

«دروس تمہیدیہ فی القواعد الفقہیہ»

گرایش فقہ و اصول

«ادّعی استقلال مسأله لا ضرر و نقد آن»

استاد: حجت‌الاسلام و المسلمین آlostانی

آموزشیار: آقای ابوالفضل نقاش زاده

مقدمه

در بررسی حدیث «لا ضرر» که مدرک قاعده «لا ضرر» می باشد دلالت روایاتی که «لا ضرر و لا ضرار» در آنها وارد شده مطرح شده و بحث به اینجا رسید که باید مشخص شود فقره «لا ضرر و لا ضرار» از نبی اکرم (ص) صادر شده است یا نه، در درس گذشته بیان شد که از دیدگاه برخی فقها و از جمله شیخ الشریعہ (ره)، مقصود از قاعده «لا ضرر» بیان حکم تکلیفی و حرمت ضرر رسانی به دیگران است. اشکال چنین برداشتی عدم تناسب بین صدر و ذیل حدیث مسأله شفعه و حدیث منع فضل الماء است.

یکی از منابعی که تعبیر «لا ضرر و لا ضرار» در آن نقل شده است، روایت عبادة بن صامت است که احکام مستقلی از جمله مسأله «لا ضرر و لا ضرار» را از رسول مکرم اسلام (ص) روایت نموده است. شیخ الشریعہ (ره) برای رفع اشکال عدم تناسب، در صدد آن برآمده است تا با استفاده از تشابه فراوانی که بین نقل‌های متعدد عقبه بن خالد با روایت عبادة بن صامت وجود دارد، اثبات کند بخش دوم حدیث شفعه و حدیث منع فضل الماء، از جانب راوی اضافه شده است و در اصل روایات که از جانب رسول مکرم اسلام (ص) نقل شده چنین تعبیری وجود نداشته است. در ادامه، با تقویت احتمال تعدد روایات صادر شده از جانب پیامبر اکرم (ص)، استدلال شیخ الشریعہ (ره) مورد نقد قرار می گیرد.

متن عربي

و الدليل على ذلك: أن أحمد بن حنبل في مسنده الكبير روى عن عبادة بن الصامت مجموعة من الأفضية المستقلة للنبي (ص) و ذكر من جملتها قضية الشفعة من دون أن تكون مذيّلة بحديث لا ضرر و هكذا ذكر من جملتها قضية المنع عن فضل الماء من دون أن يكون مذيلاً بقضية لا ضرر و إنما ذكر عبادة قضية لا ضرر بشكل مستقل عن قضية الشفعة و قضية فضل الماء. و لأجل أن يتضح المطلوب نقل رواية عبادة؛ قال: «إن من قضاء رسول الله (ص): إن المعدن جبار و البئر جبار و العجماء جرحها جبار و قضى في الرّكاز الخمس، و قضى أن ثمر النخل لمن أبرها إلا أن يشترط المبتاع، و قضى أن مال المملوك لمن باعه إلا أن يشترط المبتاع، و قضى أن الولد للفراش و للعاهر الحجر، و قضى بالشفعة بين الشركاء في الأرضين و الدور، و قضى لحمل ابن مالك الهذلي بميراثه عن امرأته التي قتلها الأخرى [إلى أن قال] و قضى أن لا ضرر و لا ضرار، و قضى أنه ليس لعرق ظالم حق، و قضى بين أهل المدينة في النخل لا يمنع نزع البئر، و قضى بين أهل البادية أنه لا يمنع فضل ماء ليمنع فضل الكلاً...». إننا نجد بوضوح في هذه الرواية أن قضية لا ضرر ذكرت كقضاء مستقل.

هذا في روايات العامة.

و لو رجعنا إلى روايات الشيعة لوجدنا أن عقبة بن خالد ينقل مقدارا كبيرا من تلك الأفضية التي نقلها عبادة، و لكن لم ينقلها علماؤنا مجموعة في رواية واحدة بل فرقت على الأبواب المختلفة. و إذا قارنا بين ما هو المنقول بطرقنا من تلك الأفضية المستقلة و ما هو المنقول في رواية عبادة لوجدنا تشابها كبيرا، الأمر الذي يوجب الوثوق بأن قضية لا ضرر المذكورة في رواية عقبة بعد الحكم بالشفعة ذكرت كقضاء مستقل. و بكلمة أخرى: يحصل وثوق بأن ما صدر من النبي (ص) في قضية الشفعة قد صدر غير مذيّل بقضية لا ضرر، و إنما عقبة قد جمع بينهما من باب الجمع بين الروايتين المستقلتين. هذا بالنسبة إلى حديث الشفعة. و هكذا يقال بالنسبة إلى حديث المنع من فضل الماء.

و أضاف شيخ الشريعة (ره) قائلاً: إن احتمال كون عبادة قد فصل بين قضية الشفعة و قضية لا ضرر - بعد ما كانت الأولى مذيّلةً بالثانية، فصل نتيجة لتصرف شخصي منه - احتمال بعيد جداً، خصوصاً بعد استقراء رواياته و ثبوت ضبطه و اتقانه، بل قيل: إنه من أجل الشريعة. و عن الكشي (ره) عن الفضل بن شاذان: أنه من السابقين الذين رجعوا إلى أمير المؤمنين (ع)، كحذيفة و خزيمه بن ثابت و ابن التيهان، و هو ممن شهد العقبة الأولى و الثانية و بدرأ و أحداً و الخندق و المشاهد كلها مع رسول الله (ص).

هذا توضيح ما أفاده قدس سره.

و خوفاً من الإطالة نترك المناقشة إلى مستوى أعلى من البحث إلا أنه بشكل مختصر نقول: إن ما أفاده قدس سره لا يتم إلا بناءً على أن جملة لا ضرر الصادرة من النبي (ص) قد صدرت مرة واحدة لا أكثر، أما إذا افترضنا أنها صدرت مرتين؛ مرة كقضاء مستقل نقله عبادة، و أخرى كتعليل للحكم بالشفعة و فضل الماء فلا يتم ما ذكره. و واضح أن احتمال التعدد موجود و معه تبطل القرينة المذكورة.

و إذا قيل دفاعاً عن شيخ الشريعة (ره) بأن من يقارن بين الأفضية التي نقلها عبادة و الأفضية التي نقلها عقبة يجد تشابهاً تاماً، إلا من ناحية تذييل قضية الشفعة و فضل الماء بقضية لا ضرر، و هذا يورث الاطمئنان بأنهما بصد نقل شيء واحد صادر من النبي (ص) و ليسا بصد نقل شيئين صدرتا منه (ص)، و حيث إن عبادة من أجل الأوصحاب و لا يحتمل وجود مصلحة له تدعوه إلى حذف قضية لا ضرر من الذيلية فيثبت أن قضية لا ضرر الصادرة من النبي (ص) قضية واحدة. و مثل هذا البيان لا ينفع في رده احتمال تعدد الصادر من النبي (ص).

و الوجه في ذلك: أن لنا اطمئناناً بكون عقبة ناظراً في نقله إلى نقل نفس ما ينقله عبادة، و لا يقصد عقبة نقل أشياء آخر غير ما ينقله عبادة، و حيث إن عبادة دقيق في نقله و لا نحتمل وجود مصلحة له في الفصل فيثبت أن قضية لا ضرر حينما صدرت من النبي (ص) صدرت مستقلةً أيضاً.

و يَرُدُّه: أن قضية لا ضرر في نقل عقبة لو كانت قضية مستقلة فما معنى إقحامها بين قوله: «قضى رسول الله (ص) بالشفعة بين الشركاء في الأرضين و المساكن» و قوله «إذا أرقت...»؟ إن هاتين الجملتين مرتبطتان بمسألة الشفعة، و إقحام شيء مستقل بينهما أمر غير مناسب.

و جمعاً بين تصديق عقبة و تصديق عبادة يمكن أن نفترض أن عبادة قد سمع مرتين من النبي (ص) قضية لا ضرر؛ سمعها مرة كقضاء مستقل، و سمعها أخرى في ذيل قضية الشفعة، و نقل القضاء المستقل في روايته السابقة و تساهل عن نقلها ثانية كذيل لقضية الشفعة من باب أن إسقاطه لا يغير في المعنى شيئاً، إذ هو إسقاط للتعليل لا أكثر؛ و قد شجعه على ذلك ذكره لقضية لا ضرر بعد ذلك كقضاء مستقل.

هذا كله لو سلمنا بوثاقة عبادة و صحة الرواية من ناحيته و من ناحية بقية أفراد السند و إلا فالمجال للمناقشة واسع، إذ يقال: سلمنا بوثاقة عبادة و جلالته، و لكن ذلك لا يلزم منه وثاقة جميع أفراد السند غير عبادة. و مع عدم ثبوت صحة الرواية سنداً كيف تُجعل قرينة على التصرف في رواية عقبة بن خالد؟

استدلال قائلین به استقلال مسأله لا ضرر

از دیدگاه برخی فقها از جمله شیخ الشریعه (ره)، مقصود از قاعده «لا ضرر» بیان حکم تکلیفی حرمت ضرر رسانی به دیگران است. اشکالی که چنین برداشتی با آن مواجه است، عدم تناسب بین صدر و ذیل حدیث مسأله شفعه و حدیث منع فضل الماء است. برای رفع این اشکال، شیخ الشریعه (ره) ادعا نموده است که ذیل روایات مذکور از جانب راوی اضافه شده و در اصل روایات نقل شده از جانب رسول مکرم اسلام (ص) چنین تعبیری وجود نداشته است.

ایشان در اثبات این ادعا فرموده‌اند: «با رجوع به روایات اهل سنت مانند احمد بن حنبل در مسند کبیر، به روایتی نسبتاً طولانی از عباد بن صامت بر می‌خوریم که احکام مختلف و مستقلی را از رسول مکرم اسلام (ص) نقل می‌نماید. در بین این احکام، مسأله «لا ضرر و لا ضرار»، مسأله «شفعه»، مسأله «استفاده از آب‌های اضافی» و ... به صورت مستقل نقل شده است.

از طرفی، با مراجعه به روایات شیعه، می‌بینیم عقبه بن خالد بیشتر احکام موجود در روایت عباد بن صامت را نقل کرده اما علمای شیعه در نقل‌های خود آنها را به صورت پراکنده نقل کرده‌اند. با کنار هم قراردادن این دو مطلب، می‌بینیم شباهت زیادی بین روایت عباد و آن چه علماء شیعه به صورت پراکنده در مورد هر کدام از آن موارد نقل کرده‌اند وجود دارد. از این مطلب اطمینان و حدس قوی ایجاد می‌شود که احکام یاد شده مسأله مستقل و جدای از یکدیگر می‌باشند که عقبه بن خالد از باب جمع بین روایتین در روایتی مثل حدیث «شفعه» و حدیث «منع فضل الماء» آنها را جمع نموده است.

شیخ الشریعه (ره) در ادامه می‌فرماید: «این احتمال که در اصل روایت رسول مکرم اسلام (ص) مسأله «لا ضرر و لا ضرار» به عنوان مکمل و بیان کننده علت حکم شفعه وجود داشته، اما عباد بن صامت در آن تصرف شخصی نموده و این قسمت را جدا کرده و به صورت مستقل در روایت یاد شده نقل نموده است، احتمال بسیار بعیدی است، به خصوص به نسبت وی که بنا بر نقلی از بزرگان شیعه بوده و مرحوم کشی (ره) به نقل از فضل بن شاذان فرموده است: «او از نخستین کسانی است که به سوی امیرالمؤمنین (ع) برگشتند، مانند حذیفه و خزیمه بن ثابت و ابن التیهان و از کسانی است که پیمان عقبه اول و دوم و جنگ بدر و احد و خندق و تمامی جنگ‌ها را به همراه رسول خدا (ص) درک نموده است»^{۳،۲}.

تطبیق

و الدلیل علی ذلك: أن أحمد بن حنبل في مسنده الكبير روى عن عباد بن الصامت مجموعة من الأقضية المستقلة للنبي (ص) و ذكر من جملتها قضية الشفعة من دون أن تكون مذيلاً بحديث لا ضرر.

و دلیل بر جمع در روایت از سوی راوی این است که احمد بن حنبل در مسند کبیر خود مجموعه‌ای از احکام مستقل پیامبر اکرم (ص) را از عباد بن صامت روایت کرده است و از جمله احکامی که ذکر کرده، حکم شفعه بدون ذکر حدیث «لا ضرر» در انتهای آن می‌باشد.

و هكذا ذكر من جملتها قضية المنع عن فضل الماء من دون أن يكون مذيلاً بقضية لا ضرر و إنما ذكر عبادة قضية لا ضرر بشكل مستقل عن قضية الشفعة و قضية فضل الماء.

و همچنین از جمله احکامی که ذکر کرده، مسأله محروم کردن از آب‌های اضافی بدون ذکر «لا ضرر» در انتهای آن می‌باشد در حالی که عباد مسأله «لا ضرر» را به شکل مستقل و جدای از مسأله شفعه و مسأله آب‌های اضافی ذکر کرده است.

۱. به طور مثال: عَنْ عَقْبَةَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَالَ: كَانَ مِنْ قَضَاءِ النَّبِيِّ (ص) أَنْ الْمَعْدِنَ جِبَارَ وَ الْبَيْرَ جِبَارَ وَ الْعَجْمَاءَ جِبَارَ. (من لا يحضره الفقيه، ج ۴، ص ۱۵۴، رقم ۵۳۴۴)؛ عَنْ عَقْبَةَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَالَ: قَضَى رَسُولُ اللَّهِ (ص) أَنْ تَمَرَ النَّخْلِ لِلَّذِي أَرْبَاهَا إِلَّا أَنْ يَشْتَرِطَ الْمُبْتَاعُ. (محمد بن يعقوب الكليني، الكافي، ج ۵، ص ۱۷۸، رقم ۱۷ و شیخ طوسی، تهذیب الأحکام، ج ۷، ص ۸۷، رقم ۱۴)

۲. رجال کشی، ص ۳۸.

۳. شیخ الشریعه اصفهانی، قاعده لا ضرر، قم: انتشارات جامعه مدرسین، ۱۴۱۰ هـ ق، چاپ اول، صص ۱۹ - ۲۴.

و لأجل أن يتضح المطلوب نُنقلُ روايةَ عبادة؛ قال: «إن من قضاء رسول الله (ص): إن المعدن جباراً^١ و البئر جباراً^٢ و العجماء جرحها جباراً^٣ و قضى في الرّكاز^٤ الخمس،

و برای روشن شدن مطلب، روایت عبادة را نقل می‌کنیم: «از جمله احکام رسول خدا (ص) این است که: معدن ضمان آور نیست و چاه ضمان آور نیست و وارد شدن جراحت از جانب بهائم ضمان آور نیست و در گنجینه‌های زمین حکم به (وجوب) خمس نمودند،

و قضى أن ثمر النخل لمن أبرها إلا أن يشترط المبتاع و قضى أن مال المملوك لمن باعه إلا أن يشترط المبتاع و قضى أن الولد للفراش^٥ و للعاهر الحجر^٦

و حکم نمودند که میوه درخت نخل برای کسی است که آن را بارور کند، مگر آنکه مشتری شرط کند^٥ (که برای او باشد) و حکم نمودند اموال عبد برای کسی است که او را فروخته است، مگر آنکه مشتری شرط کند^٦ (که اموال به او برسد) و حکم نمودند که بچه برای شوهر است و برای زناکار سنگ است

و قضى بالشفعة بين الشركاء في الأرضين و الدور و قضى لحمل «ابن مالك الهذلي» بميراثه عن امرأته التي قتلها الأخرى [إلى أن قال] و قضى أن لا ضرر و لا ضرار و قضى أنه ليس لعرق ظالم حق

و بین کسانی که در زمین‌ها و خانه‌ها با یکدیگر شریکند، حکم به شفعه نمودند و حکم نمودند که نوزاد «ابن مالک هذلی» از همسرش که دیگری او را کشته بود، ارث می‌برد [تا آن جایی که عبادة گفت] و رسول خدا (ص) حکم نمودند که ضرر دیدن و ضرر رساندن (در اسلام) نیست و حکم نمودند که برای ریشة ستمگر حقی نیست^{١٠}

١. یعنی اگر انسان شخصی را اجیر کند تا برای او در معدن کار کند و معدن بر سر او خراب شود، مستأجر ضامن دیه او نیست. (اسماعیل بن حماد جوهری، الصحاح: تاج اللغة و صحاح العربية، بیروت: دارالعلم للملایین، چاپ اول، ۱۳۷۶ هـ ق، ج ۲، ص ۶۰۸)

٢. یعنی اگر انسان شخصی را اجیر کند تا برای او چاهی حفر کند و چاه بر سر او خراب شود، مستأجر ضامن دیه او نیست. (ابن اثیر، النهاية فی غریب الحدیث و الأثر، قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، چاپ چهارم، ۱۳۶۷ هـ ش، ج ۱، ص ۸۹)

٣. یعنی چنانچه حیوانی رها شود و در مسیر خود به انسانی برخورد کند، ضمانی به عهده حیوان نیست، بدان معنا که دیه و قصاص ندارد. (ازهری، تهذیب اللغة، بیروت: دار إحياء التراث العربی، چاپ اول، ۱۴۲۱ هـ ق، ج ۱، ص ۲۵۰)

٤. دینه و مال پنهان شده که یا کسی آن را در خاک نهاده مثل گنج و یا مانند معادن در اثر آفرینش و خلقت الهی در خاک قرار گرفته که هر دو قسمت مشمول دینه و گنجینه‌اند و حدیث پیامبر صلی الله علیه و آله که فرموده است: «و فی الرّكاز الخمس» به هر دو گنج تفسیر شده است. (راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، تهران: مرتضوی، چاپ دوم، ۱۳۷۴ هـ ش، ج ۲، ص ۱۰۵)

٥. یعنی: جایی که برای استراحت و خوابیدن پهن می‌شود؛ تطلق کلمة «الفراش» بالكسر على المرأة باعتبار ان الرجل يفتريشها و لكن المقصود منها في الحديث صاحب الفراش، و هو الزوج أو المولى. (باقر ایروانی، دروس تمهیدیة فی القواعد الفقهیة، قم: دارالفقه للطباعة و النشر، چاپ سوم، ۱۴۱۶ هـ ق، ج ۲، ص ۱۹۰)

٦. و المقصود من ثبوت الحجر للعاهر الكناية عن الخيبة و عدم ثبوت شيء له، فان العرب تقول: فلان له التراب أو الحجر تقصد بذلك الكناية عن خيبته و عدم ثبوت شيء له و ربما يحتمل كون المقصود الكناية عن الرجم و انه في حالة الزنا و الشك في انتساب الولد يلحق بصاحب الفراش و الزاني يرجم بالحجارة إلا ان المعنى الأول أرجح باعتبار ان حكم الزاني ليس هو الرجم بالحجارة دائما بل يختص ذلك بما إذا كان محصنا و اما غير المحصن فحكمه الجلد. (باقر ایروانی، دروس تمهیدیة فی القواعد الفقهیة، ج ۲، ص ۱۹۰)

٧. يقصد بالقاعدة المذكورة ان الزوجة متى ما اولدت ولدا و لم يجزم بانتفائه عن الزوج فهو ملحق به و لا يحق له نفيه عنه لمجرد عدم مشابهته له أو لغير ذلك من الأسباب. فکما ان الزوج لا يحق له نفي الولد عنه في صورة الجزم بكونه ولده، كذلك لا يحق له ذلك حالة الشك و احتمال أنه ولده. (باقر ایروانی، دروس تمهیدیة فی القواعد الفقهیة، ج ۲، ص ۱۸۷)

٨. یعنی مشتری ضمن عقد به بایع بگوید: این درخت نخل را از تو می‌خرم، به شرط آنکه خرماي آن نیز به من منتقل شود که در این صورت، مطابق با شرط، خرماي درخت نیز به ملک مشتری در می‌آید، اگرچه عمل تلقیح و بارور نمودن آن توسط بایع انجام شده است.

٩. انسان زمانی که عبد یا کنیزی را می‌خرد، اموالی که به همراه اوست، متعلق به فروشنده است، مگر آنکه مشتری ضمن عقد شرط کند که من این عبد را می‌خرم به شرط آنکه اموالش هم به من منتقل شود که در نتیجه مطابق با شرط، اموال عبد به ملک مشتری در می‌آید.

١٠. یعنی اگر شخصی با کاشتن درخت یا ساختن بنا در زمین دیگری به او ظلم نماید، هیچ حقی نسبت به آن ندارد و باید درخت یا بنا را از بین برده و زمین را به صاحبش برگرداند.

و قَضَى بَيْنَ أَهْلِ الْمَدِينَةِ فِي النَّخْلِ لَا يُمْنَعُ نَقْعُ الْبَرِّ وَ قَضَى بَيْنَ أَهْلِ الْبَادِيَةِ أَنَّهُ لَا يُمْنَعُ فَضْلُ مَاءٍ لِيُمْنَعَ فَضْلُ الْكَلَاءِ...»^۱. إِنَّا نَجِدُ بَوْضُوحَ فِي هَذِهِ الرَّوَايَةِ أَنَّ قَضِيَّةَ لَا ضَرَرَ ذُكِرَتْ كَقَضَاءٍ مُسْتَقِلٍّ.

و بین اهل مدینه در مورد نخلستان این گونه حکم نمودند که نباید جلوی استفاده (مردم) از (آبهای اضافی) چاه گرفته شود و بین مردم بیابان نشین حکم نمودند که نباید جلوی آبهای اضافی گرفته شود که باعث محروم شدن از علفهای اضافی شود...» ما به روشنی می یابیم که در این روایت مسأله «لا ضرر» همچون حکمی مستقل ذکر شده است.

هَذَا فِي رَوَايَاتِ الْعَامَّةِ وَ لَوْ رَجَعْنَا إِلَى رَوَايَاتِ الشَّيْخَةِ لَوَجَدْنَا أَنَّ عَقْبَةَ بَنِ خَالِدٍ يَنْقُلُ مَقْدَارًا كَبِيرًا مِنْ تِلْكَ الْأَقْضِيَّةِ الَّتِي نَقَلْنَا عِبَادَةَ وَ لَكِنْ لَمْ يَنْقُلْهَا عِلْمَاؤُنَا مَجْمُوعَةً فِي رَوَايَةٍ وَاحِدَةٍ

این در روایات اهل سنت است و اگر به روایات شیعه مراجعه کنیم، می یابیم که عقبه بن خالد مقدار زیادی از آن مسائل نقل شده توسط عباده را نقل می کند، اما علمای ما آن ها را به صورت جمع شده در یک روایت، نقل نکرده اند

بَلْ فُرِّقَتْ عَلَى الْأَبْوَابِ الْمُخْتَلِفَةِ وَ إِذَا قَارَنَّا بَيْنَ مَا هُوَ الْمَنْقُولُ بِطَرَفِنَا مِنْ تِلْكَ الْأَقْضِيَّةِ الْمُسْتَقَلَّةِ وَ مَا هُوَ الْمَنْقُولُ فِي رَوَايَةِ عِبَادَةَ لَوَجَدْنَا تَشَابُهًا كَبِيرًا،

بلکه در بابهای مختلف پراکنده شده است و هنگامی که ما آنچه از مسائل مستقل که از طریق شیعه نقل شده و آنچه که در روایت عباده نقل شده است را کنار هم بگذاریم، تشابه زیادی می یابیم،

الْأَمْرَ الَّذِي يُوجِبُ الْوَثُوقَ بِأَنَّ قَضِيَّةَ لَا ضَرَرَ الْمَذْكُورَةَ فِي رَوَايَةِ عَقْبَةَ بَعْدَ الْحُكْمِ بِالشَّفْعَةِ ذُكِرَتْ كَقَضَاءٍ مُسْتَقِلٍّ.

(این تشابه) چیزی است که موجب اطمینان می شود بر این که مسأله لا ضرر در روایت عقبه بعد از حکم شفعه، همچون مسأله ای مستقل ذکر شده است.

وَ بِكَلِمَةٍ أُخْرَى: يَحْصُلُ وَثُوقٌ بِأَنَّ مَا صَدَرَ مِنَ النَّبِيِّ (ص) فِي قَضِيَّةِ الشَّفْعَةِ قَدْ صَدَرَ غَيْرَ مُذَيَّلٍ بِقَضِيَّةِ لَا ضَرَرَ وَ إِنَّمَا عَقْبَةُ قَدْ جَمَعَ بَيْنَهُمَا مِنْ بَابِ الْجَمْعِ بَيْنَ الرَّوَايَتَيْنِ الْمُسْتَقَلَّتَيْنِ.

و به بیان دیگر: اطمینان حاصل می شود که آنچه در مسأله شفعه از پیامبر اکرم (ص) صادر شده است، بدون ذکر مسأله «لا ضرر» در ذیل آن صادر شده و عقبه فقط به جهت جمع بین دو روایت مستقل، بین آن دو جمع نموده است.

هَذَا بِالنَّسْبَةِ إِلَى حَدِيثِ الشَّفْعَةِ وَ هَكَذَا يُقَالُ بِالنَّسْبَةِ إِلَى حَدِيثِ الْمَنْعِ مِنْ فَضْلِ الْمَاءِ.

این نسبت به حدیث شفعه بود و نسبت به حدیث محروم کردن از آبهای اضافی نیز همین طور گفته می شود.

وَ أَضَافَ شَيْخُ الشَّرِيعَةِ (ه) قَائِلًا: إِنَّ احْتِمَالَ كَوْنِ عِبَادَةَ قَدْ فَصَلَ بَيْنَ قَضِيَّةِ الشَّفْعَةِ وَ قَضِيَّةِ لَا ضَرَرَ - بَعْدَ مَا كَانَتْ الْأُولَى مُذَيَّلَةً بِالثَّانِيَةِ، فَصَلَ نَتِيجَةً لِتَصَرُّفِ شَخْصِيٍّ مِنْهُ - احْتِمَالَ بَعِيدَ جَدًّا،

شیخ الشریعه (ه) بر این مطلب افزوده و گفته اند: احتمال اینکه عباده بین مسأله «شفعه» و مسأله «لا ضرر» جدایی انداخته باشد - بعد از آنکه «لا ضرر» در ذیل مسأله «شفعه» ذکر شده بوده است، از روی تصرف شخصی (بین آن دو) جدایی انداخته است - واقعاً احتمال بعیدی است،

خُصُوصًا بَعْدَ اسْتِقْرَاءِ رَوَايَاتِهِ وَ ثَبُوتِ ضَبْطِهِ وَ إِتْقَانِهِ، بَلْ قِيلَ: إِنَّهُ مِنْ أَجْلَاءِ الشَّيْخَةِ وَ عَنِ الْكَشِّيِّ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ: أَنَّهُ مِنَ السَّابِقِينَ الَّذِينَ رَجَعُوا إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ (ع)،

به خصوص بعد از بررسی روایات وی و ثابت شدن حفظ او و استحکام (روایات) او، بلکه گفته شده است: او از بزرگان شیعه می باشد و از کشی (ه) به نقل از فضل بن شاذان روایت شده است که: او از نخستین کسانی است که به سوی امیرالمؤمنین (ع) برگشتند،

۱. شاید کلمه «نقع» مناسب تر باشد. «نقع» به چیز زیادی و اضافی اطلاق می شود. ابن اثیر در «النهاية في غريب الحديث و الأثر» در شرح حدیث گفته است: فيه نهی أن يمنع نَقْعُ الْبَرِّ أي فضل مائها، لأنه يَنْقَعُ به العطش: أي يروى. (ابن اثیر، النهاية في غريب الحديث و الأثر، قم: انتشارات اسماعیلیان، ۱۳۶۷ هـ ش، چاپ چهارم، ج ۵، ص ۱۰۸)

۲. احمد بن حنبل، مسند احمد، ج ۵، صص ۳۲۶ - ۳۲۷.

كَحْذِيْفَةَ وَ خَزِيْمَةَ بِنِ ثَابِتٍ وَ ابْنِ التَّيْهَانِ وَ هُوَ مِمَّنْ شَهِدَ الْعَقْبَةَ الْاُولَى وَ الثَّانِيَةَ وَ بَدْرًا وَ اُحْدًا وَ الْخَنْدَقَ وَ الْمَشَاهِدَ كُلَّهَا مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ (ص).

مانند حذیفه و خزیمه بن ثابت و ابن التیهان و او از کسانی است که پیمان عقبه اول و دوم و جنگ بدر و احد و خندق و تمامی جنگ‌ها را به همراه رسول خدا (ص) درک نموده است.

Sco ۱:۲۰:۴۵

نقد استقلال فقره لا ضرر

اشکالات بسیاری به استدلال شیخ الشریعه (ره) شده است، اما برای احتراز از طولانی شدن مطلب، آن‌ها را به مقاطع بالاتر واگذار می‌کنیم. در اینجا تنها به ذکر این نکته بسنده می‌کنیم که استدلال مطرح شده مبتنی بر آن است که تعبیر «لا ضرر و لا ضرار» تنها یک مرتبه از رسول مکرم اسلام (ص) صادر شده باشد، اما اگر فرض شود این تعبیر در دفعات متعدّد و به مناسبت‌های مختلف از جانب پیامبر اکرم (ص) صادر شده باشد؛ به این صورت که در یک جا به صورت مسأله‌ای مستقلّ و در جایی دیگر به صورت تعلیل در انتهای حدیث شفعه و حدیث منع فضل الماء آمده باشد، و با توجه به مطالبی که در مباحث قبل ذکر شد روشن است که احتمال تعدد وجود دارد بنابراین با وجود چنین احتمالی استدلال یاد شده باطل می‌باشد.

دفاع از شیخ الشریعه:

ممکن است کسی در دفاع از شیخ الشریعه (ره) بگوید: تشابه بسیار زیاد بین نقل عبادت بن صامت و نقل عقبه بن خالد، برای ما ایجاد اطمینان می‌کند که هر دوی آن‌ها در صدد نقل یک روایت از پیامبر اکرم (ص) بوده‌اند نه اینکه هر کدام بخواهند دو مطلب را که جداگانه از حضرت رسیده‌اند نقل نمایند و همان‌طور که گذشت، با توجه به اینکه عبادت از بزرگان اصحاب ما می‌باشد، احتمال اینکه مصلحتی باعث شده ایشان این دو تعبیر را جدا کرده باشد وجود ندارد. لذا ثابت می‌شود آنچه در مورد لا ضرر از حضرت نقل شده مربوط به یک واقعه و یک حکم بوده است. با این بیان احتمال اینکه تعبیر «لا ضرر و لا ضرار» در دفعات متعدّد از پیامبر اکرم (ص) صادر شده باشد، برای دفع این استدلال مفید نیست.

وجه عدم کفایت احتمال تعدد، در رد استقلال «لا ضرر»

برای رد احتمال ذکر شده برای تعدد سند «لا ضرر» از نبی اکرم (ص) گفته می‌شود حتی اگر تعبیر «لا ضرر و لا ضرار» در دفعات متعدّد از پیامبر اکرم (ص) صادر شده باشد، شباهت فراوان بین نقل عقبه و نقل عبادت، اطمینان بسیار قوی ایجاد می‌کند که عقبه در نقل خویش به روایت عبادت نظر داشته است. و در مقام بیان چیزی غیر از آنچه عبادت نقل کرده نبوده است و عبادت نیز در نقل حدیث فردی دقیق بوده است و وجود مصلحتی که او را وادار به جدایی اجزای حدیث نموده باشد احتمال داده نمی‌شود، نتیجه می‌گیریم بحث «لا ضرر» نیز به صورت مستقل از نبی اکرم (ص) صادر شده است.

رد عدم کفایت احتمال تردد:

بحث لا ضرر در نقل عقبه در لابه لای قول نبی اکرم (ص) در مورد شفعه واقع شده، تعبیر قبل از آن فراز: «قضی رسول اللّٰه (ص) بالشفعة بین الشُّرَكَاءِ فِي الْأَرْضَيْنِ وَ الْمَسَاكِينِ» بوده است و فراز بعد از آن: «إِذَا أُرْفَتِ...». این دو فراز مربوط به بحث شفعه می‌باشند، حال سوال این است که «لا ضرر» که بیان مستقلی است چگونه در بین دو مطلب مرتبط با هم قرار گرفته است؟ و وقتی می‌بینیم وجهی برای قرار گرفتن «لا ضرر» در بین این دو وجود ندارد معلوم می‌شود که «لا ضرر» بیان مستقلی نیست. لذا بیش از یک بار از حضرت صادر نشده است.^۱

۱. عَنْ عَقْبَةَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَالَ: قَضَى رَسُولُ اللَّهِ (ص) بِالْشَّفْعَةِ بَيْنَ الشُّرَكَاءِ فِي الْأَرْضَيْنِ وَ الْمَسَاكِينِ وَ قَالَ لَا ضَرَرَ وَ لَا ضِرَارَ وَ قَالَ إِذَا أُرْفَتِ الْأُرْفُ وَ حُدَّتِ الْحُدُودُ فَلَا شَفْعَةَ. (شیخ طوسی، تهذیب الأحكام، ج ۷، ص ۱۶۴، رقم ۴)

تطبيق

هذا توضيحٌ ما أفاده قدس سره و خوفاً من الإطالة نترك المناقشة إلى مستوى أعلى من البحث إلا أنه بشكلٍ مختصرٍ نقول:

این توضیح مطالبی بود که شیخ الشریعہ (ره) بیان فرمودند و بخاطر ترس از طولانی شدن کلام، بررسی کلام وی را به سطح بالاتری از بحث واگذار می‌کنیم، امام به صورت خلاصه می‌گوییم:

إِنَّ مَا أَفَادَهُ قَدَسُ سِرِّهِ لَا يَتِمُّ إِلَّا بِنَاءٍ عَلَى أَنَّ جَمَلَةَ لَا ضَرَرَ الصَّادِرَةَ مِنَ النَّبِيِّ (ص) قَدْ صَدَرَتْ مَرَّةً وَاحِدَةً لَا أَكْثَرَ،

مطلبی که شیخ الشریعہ (ره) بیان نمودند تنها در صورتی تمام است که تعبیر «لا ضرر» صادر شده از پیامبر اکرم (ص) تنها یک بار صادر شده باشد نه بیشتر،

أَمَّا إِذَا افترضنا أنها صدرت مرتين؛ مرةً كقضاءٍ مستقلٍّ نقله عبادةً و أخرى كتعليلٍ للحكم بالشفعة و فضل الماء فلا يتمُّ ما ذكره و واضحٌ أن احتمال التعدد موجودٌ و معه تبطل القرينة المذكورة.

اما اگر فرض کنیم این تعبیر دو بار صادر شده است؛ یکبار مانند مسأله‌ای مستقل که عبادة آن را نقل نموده و بار دیگر همچون علتی برای حکم به شفعه و آبهای اضافی، مطلبی که وی ذکر کرده است تمام نیست و روشن است که احتمال تعدد نقل وجود دارد و با این احتمال، قرینه مذکور باطل می‌شود.

و إذا قيل دفاعاً عن شيخ الشريعة (ره) بأن من يقارن بين الأفضية التي نقلها عبادة و الأفضية التي نقلها عقبه يجد تشابهاً تاماً، إلا من ناحية تذييل قضية الشفعة و فضل الماء بقضية لا ضرر.

و اگر در مقام دفاع از شیخ الشریعہ (ره) گفته شود: هر کس مسائلی را که عبادة نقل نموده است با مسائلی که عقبه نقل کرده کنار هم بگذارد، به این نتیجه می‌رسد که در غیر از آمدن «لا ضرر» در ذیل مسأله شفعه و محروم کردن از آبهای اضافی، شباهت زیادی بین آن دو وجود دارد.

و هذا يورث الاطمئنان بأنهما بصدد نقل شيء واحد صادر من النبي (ص) و ليسا بصدد نقل شيئين صدرًا منه (ص).

و این امر این اطمینان را می‌دهد که عبادة و عقبه در مقام نقل یک چیز بوده‌اند که از پیامبر اکرم (ص) صادر شده است و در مقام نقل دو چیز که از پیامبر اکرم (ص) صادر شده باشد، نبوده‌اند.

و حيث إن عبادة من أجله الأصحاب و لا يحتمل وجود مصلحة له تدعوه إلى حذف قضية لا ضرر من الذيلية فيثبت أن قضية لا ضرر الصادرة من النبي (ص) قضية واحدة

و از آنجایی که عبادة از بزرگان اصحاب پیامبر (ص) است و احتمال اینکه وجود مصلحتی او را وادار به حذف مسأله «لا ضرر» از ذیل مسأله (شفعه و آبهای اضافی) نموده باشد وجود ندارد، یکی بودن مسأله «لا ضرر» صادر شده از جانب پیامبر اکرم (ص) ثابت می‌شود.

و مثل هذا البيان لا ينعف في رده احتمال تعدد الصادر من النبي (ص).

و در ردّ مثل این بیان، احتمال تعدد روایات صادر شده از پیامبر اکرم (ص) فایده ندارد.

و الوجه في ذلك: أن لنا اطمئناناً بكون عقبه ناظراً في نقله إلى نقل نفس ما ينقله عبادة و لا يقصد عقبه نقل أشياء آخر غير ما ينقله عبادة.

و علت آن این است که: ما اطمینان داریم عقبه در نقل خود به همان چیزی که عبادة نقل می‌کند نظر دارد و قصد ندارد چیزهای دیگری غیر از آنچه عبادة نقل نموده را نقل کند.

و حيث إن عبادة دقيق في نقله و لا نحتمل وجود مصلحة له في الفصل فيثبت أن قضية لا ضرر حينما صدرت من النبي (ص) صدرت مستقلةً أيضاً.

و از آنجایی که عبادة در نقل خود دقیق است و احتمال نمی‌دهیم مصلحتی برای او در فاصله انداختن (بین مسأله شفعه و مسأله

لا ضرر) وجود داشته باشد، اثبات می‌شود که مسأله لا ضرر نیز هنگام صدور از پیامبر اکرم (ص) به صورت مستقل صادر شده است.

و يَرُدُّهُ: أَنَّ قَضِيَّةَ لَا ضَرَرَ فِي نَقْلِ عُقْبَةَ لَوْ كَانَتْ قَضِيَّةً مُسْتَقَلَّةً فَمَا مَعْنَى إِقْحَامِهَا بَيْنَ قَوْلِهِ: «قَضَى رَسُولُ اللَّهِ (ص) بِالشُّفْعَةِ بَيْنَ الشُّرَكَاءِ فِي الْأَرْضَيْنِ وَ الْمَسَاكِينِ» وَ قَوْلِهِ «إِذَا أَرَفَّتْ...»؟

و رد این دفاع آن است که: اگر مسأله «لا ضرر» در نقل عقبة مسأله مستقلی است، گنجاندن آن مسأله بین سخن وی که: «رسول خدا (ص) بین کسانی که در زمین‌ها و خانه‌ها شریکند حکم به شفعه نمود» و سخن (دیگر) وی که: «زمانی که سهم‌ها تقسیم گردد...» چه معنایی دارد؟

إِنَّ هَاتَيْنِ الْجُمْلَتَيْنِ مَرْتَبَتَانِ بِمَسْأَلَةِ الشُّفْعَةِ وَ إِقْحَامُ شَيْءٍ مُسْتَقَلٍّ بَيْنَهُمَا أَمْرٌ غَيْرٌ مُنَاسِبٌ. چرا که این دو جمله به مسأله شفعه مربوطند و گنجاندن چیز مستقلی بین آن دو مناسب نیست.

Sc02:31:11

جمع بین تصدیق عبادۀ بن صامت و عقبة بن خالد

برای آنکه هر دو نقل عبادۀ بن صامت و عقبة بن خالد را تصدیق نموده و بین آن دو جمع کرده باشیم، می‌توانیم این گونه فرض کنیم که عبادۀ تعبیر «لا ضرر و لا ضرار» را دو مرتبه از پیامبر اکرم (ص) شنیده است؛ یک مرتبه به صورت قضیه‌ای مستقل و مرتبه دیگر در ذیل حدیث شفعه، سپس قضیه مستقل را روایت نموده اما نسبت به نقل تعبیر «لا ضرر و لا ضرار» در ضمن حدیث شفعه کوتاهی کرده است، از این باب که حذف آن تغییری در معنی ایجاد نمی‌کند چرا که جایگاه تعبیر «لا ضرر و لا ضرار» در حدیث شفعه صرفاً بیان علت حکم است و نیابردن تعلیل خللی در معنا ایجاد نمی‌کند و آنچه باعث شده چنین مطلبی را مرتکب شود این بوده که بعداً «لا ضرر» را به عنوان حکم مستقل ذکر نموده است.

البته تمامی این مطالب در صورتی است که ما وثاقت عبادۀ و دیگر افراد سلسله سند را بپذیریم در غیر این صورت باز هم امکان اشکال و مناقشه در آن وجود دارد؛ زیرا ممکن است اشکال شده و گفته شود بر فرض آنکه وثاقت عبادۀ را اثبات کنیم، توثیق وی دلیل بر وثاقت افراد دیگر موجود در سند نیست و وقتی با اشکال در سند روایت او صحت سندی آن ثابت نشود چگونه می‌توان آن را قرینه ای برای تصرف در روایت عقبة قرار داد؟!

تطبيق

و جمعاً بين تصديق عقبة و تصديق عبادۀ يُمكنُ أَنْ نَفْتَرِضَ أَنَّ عِبَادَةَ قَدْ سَمِعَ مَرَّتَيْنِ مِنَ النَّبِيِّ (ص) قَضِيَّةَ لَا ضَرَرَ؛ سَمِعَهَا مَرَّةً كَقَضَاءِ مُسْتَقَلٍّ، وَ سَمِعَهَا أُخْرَى فِي ذِيْلِ قَضِيَّةِ الشُّفْعَةِ،

برای جمع بین تصدیق عقبة و تصدیق عبادۀ، ممکن است این گونه فرض کنیم که عبادۀ مسأله لا ضرر را دو بار از پیامبر اکرم (ص) شنیده است؛ یک بار همچون مسأله‌ای مستقل و بار دیگر در ذیل مسأله شفعه شنیده است،

و نَقَلَ الْقَضَاءَ الْمُسْتَقَلَّ فِي رِوَايَتِهِ السَّابِقَةِ وَ تَسَاهَلَ عَنْ نَقْلِهَا ثَانِيَةً كَذِيْلِ لِقَضِيَّةِ الشُّفْعَةِ مِنْ بَابِ أَنْ إِسْقَاطُهُ لَا يُغَيِّرُ فِي الْمَعْنَى شَيْئاً،

و مسأله مستقل را در روایت گذشته خود نقل کرده و نسبت به نقل دوباره آن به عنوان ذیل مسأله شفعه سهل‌انگاری نموده، از این باب که جا انداختن مسأله لا ضرر (در ضمن مسأله شفعه) تغییری در معنا ایجاد نمی‌کند،

إِذْ هُوَ إِسْقَاطٌ لِلتَّلْعِيلِ لَا أَكْثَرَ؛ وَ قَدْ شَجَّعَهُ عَلَى ذَلِكَ ذِكْرُهُ لِقَضِيَّةِ لَا ضَرَرَ بَعْدَ ذَلِكَ كَقَضَاءِ مُسْتَقَلٍّ.

چون این، جا انداختن تعلیل است نه بیشتر؛ و ذکر مسأله «لا ضرر» همچون مسأله‌ای مستقل بعد از ذکر مسأله شفعه، به وی جرأت چنین کاری را داده است.

هَذَا كُلُّهُ لَوْ سَلَّمْنَا بَوْتَاقَةَ عِبَادَةَ وَ صَحَّةَ الرَّوَايَةِ مِنْ نَاحِيَّتِهِ وَ مِنْ نَاحِيَّةِ بَقِيَّةِ أَفْرَادِ السَّنَدِ وَ إِلَّا فَالْمَجَالُ لِلْمُنَاقَشَةِ وَاسِعٌ،

تمام این‌ها بر فرض آن است که وثاقت عبادۀ و صحّت روایت از ناحیه وی و بقیه افراد سند را بپذیریم، و گرنه جای اشکال

بسیار است،

إِذْ يُقَالُ: سَلَّمْنَا بِوَثَاقَةِ عِبَادَةٍ وَجَلَالَتِهِ، وَ لَكِنَّ ذَلِكَ لَا يَلْزِمُ مِنْهُ وَثَاقَةُ جَمِيعِ أَفْرَادِ السَّنَدِ غَيْرَ عِبَادَةٍ وَ مَعَ عَدَمِ ثُبُوتِ صِحَّةِ الرَّوَايَةِ سَنَدًا كَيْفَ تُجْعَلُ قَرِينَةً عَلَى التَّصَرُّفِ فِي رَوَايَةِ عُقْبَةَ بْنِ خَالِدٍ؟

چون گفته می‌شود: به فرض آنکه ما وثاقت عبادۀ و عظمت شأن او را بپذیریم، اما لازمه قبول وثاقت عبادۀ، وثاقت همه افراد سند غیر از عبادۀ نیست و در صورتی که صحّت سند روایت به اثبات نرسد، چگونه به عنوان قرینه‌ای بر تصرّف در روایت عقبۀ بن خالد قرار داده شود؟

Score: 36:03

چکیده

۱. از دیدگاه شیخ الشریعہ (ره) تشابه زیاد بین روایت عبادۃ که مسأله «لا ضرر و لا ضرار» را به همراه مسائل مستقل دیگری از رسول مکرم اسلام (ص) نقل نموده است و روایات عقبه، اطمینان قوی ایجاد می‌کند که تعبیر «لا ضرر و لا ضرار» مذکور در حدیث «شفعه» و «فضل الماء» مسأله‌ای مستقل است.
۲. استدلال شیخ الشریعہ (ره) مبتنی بر آن است که تعبیر «لا ضرر و لا ضرار» تنها یک مرتبه از رسول مکرم اسلام (ص) صادر شده باشد، در حالی که احتمال دارد تعبیر مذکور یک جا به صورت مسأله‌ای مستقل و در جایی دیگر به صورت تعلیل در ذیل حدیث شفعه صادر شده باشد.
۳. ممکن است در دفاع از شیخ الشریعہ (ره) گفته شود: حتی اگر تعبیر «لا ضرر و لا ضرار» در دفعات متعدد از پیامبر اکرم (ص) صادر شده باشد، شباهت فراوان بین نقل عقبه و نقل عبادۃ اطمینان قوی ایجاد می‌کند که عقبه در نقل خویش به روایت عبادۃ نظر داشته است لذا نتیجه این می‌شود که در «لا ضرر» یک بار صادر شده است.
۴. با توجه به اینکه قبل و بعد از تعبیر «لا ضرر و لا ضرار» در حدیث «شفعه»، احکام مربوط به شفعه ذکر شده است، استقلال «لا ضرر و لا ضرار» تناسی با ذکر آن بین دو مطلب مرتبط با هم ندارد، پس استقلال آن ثابت نمی‌شود.
۵. برای جمع بین تصدیق نقل عبادۃ و نقل عقبه، می‌توان فرض نمود که عبادۃ تعبیر «لا ضرر و لا ضرار» را دو بار از پیامبر اکرم (ص) شنیده است؛ یکبار به صورت قضیه‌ای مستقل و بار دیگر در ذیل حدیث شفعه، اما فقط قضیه مستقل را روایت نموده است.
۶. تمامی این مطالب، در صورتی است که ما وثاقت عبادۃ بن صامت و دیگر افراد سلسله سند را بپذیریم. زیرا وثاقت عبادۃ دلیل بر وثاقت افراد دیگر موجود در سند نیست.
۷. اگر صحت سندی روایت عبادۃ ثابت نشود وجهی برای قرینه قرار دادن آن برای تصرف در روایت عقبه وجود ندارد.
۸. مصنف با رد استقلال صدور «لا ضرر» و اشکال در صحت سندی روایت عبادۃ قول شیخ الشریعہ را تضعیف و رد نمود.

آزمون

۱. قبل و بعد از تعبیر «لا ضرر و لا ضرار» در حدیث «شفعه»، احکام مربوط به شفعه ذکر شده است و اگر این تعبیر، تعبیر مستقلاً بود، گنجاندن آن بین دو مطلب مرتبط با یکدیگر مناسب نبود.
پاسخ: درست

▼
درست
نادرست

۲. از دیدگاه مصنف، چگونه می‌توان بین تصدیق نقل عبادۀ بن صامت و نقل عقبۀ بن خالد جمع نمود؟

الف) عبادۀ تعبیر «لا ضرر و لا ضرار» را دو بار از پیامبر (ص) شنیده است.

ب) عبادۀ تعبیر «لا ضرر و لا ضرار» را از حدیث «شفعه» برداشته است.

ج) عقبۀ در نقل خود ناظر به نقل عبادۀ بوده است.

د) عبادۀ در نقل خود ناظر به نقل عقبۀ بوده است.

۳. روایت عبادۀ در چه صورت می‌تواند قرینه برای تصرف در نقل عقبۀ باشد؟

الف) صحت سند روایت عبادۀ ثابت شود.

ب) صحت سند روایت عقبۀ ثابت شود.

ج) فقط وثاقت عبادۀ ثابت شود.

د) فقط وثاقت عقبۀ ثابت شود.

۴. بیان شیخ الشریعۀ (ره) برای دفع احتمال تفصیل عبادۀ بین قضیۀ شفعه و قضیۀ لا ضرر در چه صورت تام است؟

الف) «لا ضرر» دو بار از نبی اکرم (ص) صادر شده باشد.

ب) «لا ضرر» یک بار از نبی اکرم (ص) صادر شده باشد.

ج) عبادۀ در مقام نقلی جدا از نقل عقبۀ باشد.

د) عقبۀ همان نقل عبادۀ را نقل کرده باشد.

۵. چرا احتمال آنکه عبادۀ بن صامت تعبیر «لا ضرر و لا ضرار» را از ذیل حدیث «شفعه» برداشته و به صورت مستقل نقل کرده است، احتمال بعیدی است؟

الف) دقت وی در نقل روایات و شخصیت والای او

ب) وجود عین حدیث در اسناد دیگر

ج) تشابه فراوان حدیث وی با حدیث شفعه

د) تصریح وی به عدم دستبرد به حدیث شفعه